

Małgorzata Tarnowska <https://orcid.org/0000-0003-0067-5721>
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
malgorzata.tarnowska@amu.edu.pl

Mapowanie chłopskości

(Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze, red. Grzegorz Grochowski, Dorota Krawczyńska, Grzegorz Wołowiec, Universitas, Kraków 2019, ss. 332)

Mapping Peasantry (*Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze*, eds. Grzegorz Grochowski, Dorota Krawczyńska, Grzegorz Wołowiec, Universitas, Kraków 2019, pp. 332)

Kategoria „chłopskości” zajęła w ciągu ostatniej dekady ważne miejsce na mapie współczesnej polskiej humanistyki. Rozwój inter- i transdyscyplinarnych badań skłania wręcz do mówienia o dokonującym się obecnie „zwrocie plebejskim”¹. Odpowiedzią na rosnące zainteresowanie problematyką chłopskości jest tom *Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze*, który ukazał się w 2019 roku nakładem wydawnictwa Universitas. Monografia, zawierająca łącznie ze wstępem dwadzieścia jeden tekstów z krytyki literackiej, kulturoznawstwa, nauk społecznych i historii literatury, jest pokłosiem konferencji „Chłopskość i jej dziedzictwo w polskiej historii i kulturze” zorganizowanej 10–11 kwietnia 2017 roku w Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie. Warto zaznaczyć, że znacznie ponad połowa, bo aż trzynaście z nich, to przedruki artykułów, które stanowiły *gros* objętości wcześniejszego o dwa lata monograficznego numeru „Tekstów Drugich” poświęconego chłopskości (nr 6 z 2017 roku). Zdublowanie znacznej ilości treści nie ujmuje jednak wagi ważnym rozpoznaniom i tezom artykułów zawartych w *Chłopskiej*

¹ P.W. Ryś, „Zwrot plebejski” w *współczesnej polskiej humanistyce i debacie publicznej* [w:] *Historia. Interpretacja. Reprezentacja*, t. 3, red. L. Mokrzejcki, M. Brodnicki, J. Taraszkiewicz, Gdańsk 2015.

(nie)pamięci – wręcz przeciwnie, niektóre z nich z upływem czasu nie tylko nie straciły, ale nawet wręcz zyskały na aktualności.

Chłopska (nie)pamięć ukazała się jako siódmy tom serii wydawniczej Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych, poświęconej krytycznej refleksji nad XX-wieczną historią Polski oraz Europy Środkowej i Wschodniej, ujętej przez pryzmat zapisanych w literaturze doświadczeń zależności i podporządkowania podmiotów mniejszościowych. W tym kontekście włączenie tematyki chłopskiej w kontinuum refleksji postkolonialnej i postzależnościowej nad historią Polski od czasu rozbiorów, przez lata drugiej wojny światowej i okupacji, aż po epokę PRL-u staje się ważnym gestem metodologicznym i etycznym umożliwiającym dowartościowanie chłopskiego podmiotu i odsłonięcie ideologicznych uwikłań chłopskości w polskiej kulturze. Historycznie podlegała ona bowiem – jak zaznacza w artykule wprowadzającym zatytułowanym *Kwestia chłopska* współredaktor tomu Grzegorz Grochowski – podwójnemu symbolicznemu zawłaszczeniu: z jednej strony przez negatywny, oparty na uprzedzeniach dyskurs „chamofobiczny”, z drugiej przez konkurujący z nim bezkrytyczny dyskurs „chłopomański”. Zarówno jeden, jak i drugi – podkreśla Grochowski – zasłania jednak powracające wstydlive, podważające heroiczną polską autonarrację sporne kwestie polskiej historii. I choć badacz wymienia wśród nich ważne wątki związane z wypartą chłopską genealogią współczesnego polskiego społeczeństwa, aby właściwie ocenić wagę i aktualność *Chłopskiej (nie)pamięci*, warto rozszerzyć tę diagnozę o polskie „przekłete problemy” związane z chłopskością skatalogowane niegdyś przez Rocha Sulimę, który zaliczył do nich między innymi: kolonialne dziedzictwo pańszczyzny, wstyd chłopskiego rodowodu, obraz chłopa uczestniczącego w „złoty chłopach”, zafałszowany obraz ludowej partyzantki, wizerunek chłopskiego wychodźcy do miasta po roku 1945 jako kogoś, kto słuźalczo legitymizuje nową komunistyczną władzę, ambiwalentną ocenę inteligencji o ludowej genealogii².

Autorzy i autorki zawartych w tomie artykułów podjęli się analizy wielu polskich „przeklętych problemów”, dzięki czemu lektura publikacji umożliwia panoramiczne spojrzenie na postawy, języki i zagadnienia składające się na współczesny dyskurs studiów nad chłopskością. Monografia składa się z pięciu działów. Są to: *Wizerunki chłopskości*, *Chłopskość – etniczność*, *Echa rabcji*, *Chłopi*, *Żydzi*, *Zagłada* oraz *Nurt chłopski w PRL-u*. Układ kompozycyjny książki, zorganizowany według połączonych kluczy problemowego i chronologicznego, pozwala na szybkie zorientowanie się w najważniejszych wątkach skupiających uwagę współczesnych badaczy chłopskości, a zarazem systematycznie prowadzi od najbardziej ogólnych refleksji i rozpoznań (rozdział *Wizerunki chłopskości*) do szczegółowych analiz jednostkowych przejawów chłopskości w polskiej literaturze i kulturze. Również wewnętrzna kompozycja rozdziałów

² R. Sulima, *Sprawa chłopska i polskie „przekłete problemy”*, „Kultura Współczesna” 2015, nr 1, s. 20–29.

została dobrze przemyślana i odzwierciedla nadrzędny układ książki, konsekwentnie podporządkowany logice przechodzenia od tekstów rekonesansowych i przekrojowych do studiów przypadków.

Pierwszą część monografii, zatytułowaną *Wizerunki chłopskości*, otwiera obszerny artykuł Przemysława Czaplńskiego *Śmierć, śmierć, inne życie. Wieś w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku* dotyczący reprezentacji wsi w polskiej prozie najnowszej (od 1989 roku do drugiej dekady XXI wieku). Zakres rozważań, jakie podejmuje w artykule autor, znacznie przekracza jednak tematykę zapowiedzianą w tytule – nie tylko analizuje on bowiem najnowszą literaturę o tematyce wiejskiej, lecz także ogólnie zarysowuje projekt całościowej analizy narracji o wsi w polskiej kulturze po 1989 roku. Zdaniem Czaplńskiego w połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku polski dyskurs na temat chłopskości został przekształcony przez film *Arizona* stygmatyzujący polskich chłopów; od tego czasu najciekawsze dzieła dotyczące wsi autorów i autorek przyjmują charakter *ghost stories*, nekropoetyk wiejskich, opisujących „długie trwanie” chłopskości w polskiej kulturze po ostatecznym zaniku tradycyjnej kultury chłopskiej. Przesunięcie narracji wiejskich w obszar widomości – pisze Czaplński, swobodnie przejmując na własny użytek słownik Jacques’a Derridy – było strategią obronną przed kulturową dominacją narracji antywiejskich egzemplifikowanych między innymi przez piętnujący wieś dyskurs *Arizony*, a także dyskurs antylepperowski.

Jeśli Czaplński konceptualizuje widmowy status ontologiczny chłopskości we współczesnej polskiej kulturze, to możliwości przywrócenia jej właściwego znaczenia i sprawczości rozważa Andrzej Leder w kolejnym artykule zatytułowanym *Nienapisana epopeja. Kilka uwag o zapomnianym wyzwoleniu*. Badacz proponuje w nim alternatywę do widmowego dyskursu epopei emancypacyjnej, którego fundamentem byłoby wyodrębnienie zbiorowego podmiotu chłopskiego jako pełnoprawnego bohatera polskich dziejów. W tekście, dotyczącym możliwych sposobów rewizji polskiej historii i wskrzeszenia w niej tradycji ruchów antyopresyjnych, wątek chłopski – u Ledera skojarzony z rabacją galicyjską – pojawia się jako jedna z możliwych dróg odzyskania polskiej historii dla grup mniejszościowych. W rezultacie tekst, choć tylko częściowo wpisujący się w problematykę tomu, stanowi ważny kontekst aktualizujący treść artykułów zawartych w trzecim, bardziej historycznoliterackim dziale *Chłopskiej (nie)pamięci* odnoszącym się do rabacji.

Ważnym, choć nieoczywistym uzupełnieniem rozpoznań z działu *Wizerunki chłopskości* jest artykuł Sławomira Mazurka *Muzyk i cham. Obraz chłopca w kulturze rosyjskiej i polskiej*. Chłopskość – pisze ze znanstwem Mazurek, popierając swoją tezę licznymi przykładami – zajmuje w polskim imaginariu analogiczną, choć nie równie ciekawą pozycję jak w rosyjskim, gdyż zakres polskiego fantazmatu chłopca jest węższy niż fantazmatu rosyjskiego. Artykuł, otwierający długą sekwencję tekstów wykorzystujących do opisu polskiej historii perspektywę postkolonialną (Polska i Rosja traktowane są jako konkurujące

imperia kolonialne) wprowadza do tomu *Chłopska (nie)pamięć* element komparatystyczny, dekonstruujący – co ważne – polonocentryzm rodzimych studiów nad chłopskością.

Druga część monografii, zatytułowana ogólnie *Chłopskość – etniczność*, została poświęcona relacjom między chłopskością a etnicznością, rozumianą jako forma identyfikacji tożsamościowej chłopskiej ludności „tutejszej”. W pierwszym artykule, zatytułowanym „Poleszuk” *nieoswojony. Wokół funkcji chłopskości w konstruowaniu polskości*, Anna Engelking omawia kolonialne uwikłania polskiej autonarracji tożsamościowej na przykładzie wizerunku Poleszuka w rodzimym dyskursie publicystycznym końca XIX i początku XX wieku. Badaczka wykorzystuje do analizy materiałów z epoki instrumentarium postkolonialne, wskazując na opresywne cechy obecnego w polskiej prasie dyskursu o chłopach zamieszkujących Polesie opartego na opozycji polskości i poleskości. Wprzęgnięty w polską politykę narodowo-tożsamościową – pisze Engelking – w latach trzydziestych XX wieku ostatecznie nabrał cech dyskursu rasistowskiego.

Wnikliwy i systematycznie udokumentowany artykuł Engelking stanowi preludeum do analizy historycznoliterackiej Pawła Tomczoka w tekście *Literackie upodlenie chłopca*, poświęconym kwestii „literackiego uwłaszczenia” (termin Stanisława Pigonia). Czytając *Placówkę* Bolesława Prusa, badacz analizuje w nim dialektykę uwłaszczenia, dochodząc do wniosku, że w literaturze może się ono dokonać jedynie w warunkach anomii, chwilowego zawieszenia prawa. Wątek Pigoniowski kontynuuje Grzegorz Wołowicz w artykule *Filologia i nacjonalizm*, poświęconym spuściznie literackiej mickiewiczologa i ideologa narodowej wersji kultury ludowej, postrzeganej przez Wołowca jako wyraz jego spójnego programu ideowo-politycznego. Na marginesie, co istotne, badacz zwraca uwagę na etyczny wymiar polonistycznej działalności Pigonia, wskazując na jej uwikłanie w dyskursy antysemityczne i nacjonalistyczne.

Problematykę relacji między chłopskością a etnicznością podejmuje wprost Helena Duć-Fajfer w artykule *Czy prostak ma prawo do narodowości? Etniczność a chłopskość w obrębie dyskursu polskich mniejszości etnicznych*. Tekst, dotyczący działalności pisarza Sokrata Janowicza i innych białoruskich pisarzy mniejszościowych, problematyzuje relację zaproponowaną przez redaktorów tomu *Chłopska (nie)pamięć* przez wskazanie na peryferyjne formy obecności chłopskości w polskiej kulturze – pojmowanej szeroko i obejmującej także wariant polsko-białoruski. Na marginesach i pograniczach geograficznych i kulturowych – pisze Duć-Fajfer – chłopskość „uzyskuje status zdecydowanie bardziej ambiwalentny niż ten zaprojektowany w kulturze polskiej” (s. 133). Tym samym powstaje inspirujący dialog z artykułem Mazurka, niuansując i wzbogacając obraz chłopskości w imaginarium polskiej kultury. Podobnego gestu dokonuje Arkadiusz Kalin, analizując w tekście *Czy na Ziemiach Odzyskanych istniała kultura chłopska? Rozpoznanie okotoliterackie (przypadek lubuski)* narracje osadnicze Ziemi Odzyskanych przez pryzmat wątku chłopów autochtonów zamieszkujących te tereny przed przyłączeniem do Niemiec.

Trzeci dział monografii, zatytułowany *Echa rabacji*, otwiera artykuł Jana Wasiewicza poświęcony obecności form oporu chłopskiego w polskiej pamięci kulturowej. Do ich opisu – erudycyjnego i ujmującego już w konkretne ramy metodologiczne tezy Ledera o „nienapisanej epopei” – badacz wykorzystuje słowniki pojęciowe czołowych badaczek studiów postkolonialnych, między innymi Marianne Hirsch, Donny Haraway, Chantal Mouffe, Gayatri Chakravorty Spivak. Dopelnieniem artykułu Wasiewicza jest studium Jagody Wierzejskiej poświęcone motywowi rabacji w literaturze dwudziestolecia międzywojennego na przykładzie dramatu Stefana Żeromskiego *Turoń* i poematu Brunona Jasińskiego *Słowo o Jakubie Szeli*. Wnikliwa lektura obydwu tekstów pozwala badaczce pokazać, że w dyskursie Drugiej Rzeczypospolitej legenda rabacji nie została wykorzystana jako nośnik krytyki społecznej, lecz utrwaliła obraz polskiej wspólnoty jako wewnętrznie pękniętej.

W kolejnym artykule, Agnieszki Daukszy *O pewnym chłopskim gościu. Od rabacji do Zagłady*, pamięć rabacji zostaje skonfrontowana z pamięcią Zagłady przez umieszczenie obydwu wydarzeń na wspólnej płaszczyźnie studiów nad gestami, wciąż mało popularnych w Polsce, choć konsekwentnie przyswajanych rodzimej nowej humanistyce przez autorkę. Nieoczywiste zestawienie dwóch filmów dokumentalnych – Piotra Bożka *Niepamięci* (2013) i Claude’a Lanzmana *Shoah* (1985) – okazuje się niezwykle inspirujące, ponieważ pozwala badaczce na wydobycie ukrytych znaczeń pojawiającego się w obydwu produkcjach gestu podrzynania gardła. Umożliwia również przekroczenie dominującego w metateoretycznym dyskursie o chłopskości i Zagładzie wizerunku polskiej wsi jako miejsca erupcji antysemityzmu³, a także, wskazując na wymiar gestyczny i afektywny relacji chłopskości i Zagłady, podważa przekonanie o centralnej roli, jaką odgrywa w nim aspekt wizualny.

Artykuł Daukszy płynnie prowadzi do kolejnej części, poświęconej relacjom między chłopami i Żydami w kontekście Zagłady. Pierwszy tekst autorstwa Aliny Molisak pod tytułem *Żydzi-chłopi* stanowi wnikliwe *case study* rolniczej osady żydowskiej Iwaniki położonej pod Pińskiem. Badaczka oświetla w nim nierozpoznany obszar studiów nad relacjami między Żydami a wsią, zagospodarowany przede wszystkim przez kwestię udziału chłopów w Zagładzie jako postronnych⁴. Ową dominację w badaniach nad Zagładą wątku chłopskiego konfrontuje z niewidzialnością dwudziestowiecznego antysemityzmu inteligencji – idąc tropem rozpoznań Małgorzaty Domagalskiej⁵ – Katarzyna Chmielewska w kolejnym artykule *Chłopi na scenie. Obrazy antysemityzmu*

³ Por. hasło *Stodoła* [w:] *Ślady Holokaustu w imaginarium kultury polskiej*, red. I. Kurz, J. Kowalska-Leder, M. Szpakowska, P. Dobrosielski, Warszawa 2017.

⁴ Posługuję się pojęciem Karoliny Koprowskiej zastosowanym w pionierskiej książce *Postronni? Zagłada w relacjach chłopskich świadków*, Kraków 2018.

⁵ M. Domagalska, *Antysemityzm dla inteligencji? Kwestia żydowska w publicystyce Adolfa Nowaczyńskiego na łamach „Myśli Narodowej” (1921–1934) i „Prosto z Mostu” (1935–1939) (na tle porównawczym)*, Warszawa 2004.

podczas Zagłady. Choć wbrew sugestii zawartej w tytule tekst został poświęcony raczej roli inteligencji niż reprezentacjom chłopstwa, zawiera ważne spostrzeżenia dotyczące „chamofobicznych” źródeł inteligenckiego dyskursu o udziale chłopów w Zagładzie oraz jego współczesnych kulturowych emanacji. W dużej mierze teoretycznym rozważaniom Chmielewskiej przeciwstawia się Karolina Koprowska. W *Tożsamościowych roz-poznaniach. Doświadczeniach Zagłady na wsi* autorka zestawia dwa teksty stosujące perspektywę dziecka: wojenny dziennik Melanii Weissenberg i cztery teksty Tadeusza Nowaka. Podobnie jak we wcześniejszych badaniach⁶ Koprowską interesują przede wszystkim kategorie postronności i lokalności oraz relacje, w jakie ze sobą wchodzi, składając się na skomplikowany, subiektywny obraz Zagłady na wsi.

Najbardziej obiecującą poznawczo część *Chłopskiej (nie)pamięci* stanowi ostatnia, piąta część tomu zatytułowana *Nurt chłopski w PRL-u*. O ile bowiem kwestie relacji między chłopstwem a etnicznością czy chłopstwem a Zagładą pojawiały się wcześniej na marginesach innych rozważań ostatnich lat, złożona problematyka związana z obecnością chłopstwa w kulturze Polski Ludowej dopiero od niedawna zaczęła być poddawana systematycznej analizie w różnych dyscyplinach, przede wszystkim historii społecznej i etnografii⁷.

Otwierający dział artykuł Andrzeja Zieniewicza *Czułość i wrogość przemian (migracje, reforma rolna i socrealizm w perspektywie „przeźnionej rewolucji”)* poświęcony został najważniejszym przemianom społecznym okresu tużpowojennego w perspektywie kategorii „przeźnionej rewolucji”. Tę zastosowaną w tytule kategorię, zaczerpniętą od Ledera, wykorzystuje badacz do obnażenia charakterystycznej dla powojennej prozy o tematyce wiejskiej dialektyki afektów, obecnych u reprezentantów warstwy chłopskiej, wobec zjawisk fundamentalnych dla epoki PRL-u: migracji (geograficznej i społecznej), reformy rolnej i socrealizmu. Co istotne, artykuł jest próbą zarazem przekroczenia i twórczego wykorzystania języka opisu prozy o tematyce wiejskiej wprowadzonego do krytyki literackiej przez Henryka Berezę. Zamiast jednostronnie – wzorem autora *Związków naturalnych* – skupiać się na emancypacyjnym wymiarze tej prozy, Zieniewicz wychodzi z propozycją analizy jej skomplikowanej ekonomii afektywnej.

W kolejnym artykule – Bożeny Karwowskiej *Kultura chłopska w optyce prasy społeczno-kulturalnej lat 1944–1948. „Warszawa” i dyskusje nad modelem kultury powojennej Polski* – autorka oświetla mało wciąż znany w polskiej historii kultury okres 1944–1948. Na przykładzie postrzeganego jako opozycyjne czasopisma

⁶ K. Koprowska, dz. cyt.

⁷ Za pionierską publikację w tej dziedzinie można uznać zbiór esejów *Polska – kraj folkloru? towarzyszący wystawie o tym samym tytule, która odbyła się w Zachęcie na przełomie 2016 i 2017 roku*, por. *Polska – kraj folkloru*, red. J. Kordjak, Warszawa 2016. Wydanie publikacji z 2020 roku jest dostępne online pod adresem: <https://zacheta.art.pl/public/upload/mediateka/pdf/584923b7923de.pdf>, dostęp: 13.01.2021.

„Warszawa” pokazuje z jednej strony marginalne znaczenie środowisk chłopskich w dyskusji o powojennym kształcie polskiej kultury, z drugiej – zróżnicowanie tematyczne wątków dotyczących kultury chłopskiej – czy też ludowej – które jednak się na tych marginesach pojawiały. Publicyści „Warszawy” – pisze Karwowska – podjęli próbę zaproponowania modelu współczesnej kultury polskiej opartego na kulturze ludowej, jednak przyczyną ich niepowodzenia było pominięcie historycznych uwarunkowań rozwoju polskiej wsi w czasie okupacji. Z kolei w artykule Hanny Gosk poświęconym obecności reformy rolnej w prozie powojennej lektura przyjmuje formę poszukiwania śladów procesów społecznych wykluczonych z dyskursu oficjalnego lat powojennych. Dzięki uważnej mikroanalizie krótkiej powieści Marii Dąbrowskiej *Na wsi wesele* oraz mikropowieści Ernesta Brylla *Ojciec* badaczka niuansuje jednostronnie pozytywny obraz reformy rolnej obecny w ówczesnym dyskursie władzy, wskazując na zapisane w literaturze, towarzyszące nadzieiom ziemi uczucia niepewności i strachu przed zbliżającą się kolektywizacją.

Zieniewicz, Karwowska i Gosk podejmują problematykę powojennych przemieszczeń chłopów w wymiarach odpowiednio: społeczno-politycznym, symbolicznym i ekonomicznym, a o wątek przemieszczeń geograficznych uzupełnia ich rozważania Inga Iwasiów w tekście *Przesiedleni chłopci uruchamiają miasto*. Badaczka analizuje w niej twórczość reporterską Franciszka Gila – inteligentkiego kronikarza awansu społecznego chłopów osiedleńców w industrializującym się Szczecinie. Kolejnym *case study* jest artykuł Marty Tomczok „*To wszystko*”, omawiający prozę Izabeli Czajki-Stachowicz *Ocalił mnie kowal* – dokument ukrywania się pisarki we wsi pod Otwockiem, będący jednocześnie świadectwem ambiwalentnego stosunku chłopów do ukrywanych Żydów – silnie rezonujący z tekstami zamieszczonymi w dziale *Chłopi, Żydzi, Zagłada*.

Znamienne, że jako ostatni zamieszczony został w tomie artykuł Andrzeja Skrendy poświęcony postaci Henryka Berezy, jednego z najważniejszych krytyków literackich powojennej prozy o tematyce wiejskiej i autora koncepcji „prozy nurtu chłopskiego”. Omówienie *Związków naturalnych* jest dla badacza pretekstem do podzielenia się rozproszonymi uwagami na temat spuścizny Berezy, a jego zamieszczenie na końcu tomu można odczytywać zarówno jako symboliczny hołd, jak i konstatację niewystarczalności Berezowskiego języka do opisu fenomenu chłopskości w XX-wiecznej polskiej kulturze.

Publikacja *Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze* stanowi pionierską próbę zakreslenia horyzontu zainteresowań pola badawczego, które można określić mianem polskich „studiów nad chłopskością”. Prezentowane w tomie teksty stanowią zarówno analizy przekrojowe, omawiające zjawisko chłopskości w szerokim kontekście uwarunkowań politycznych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych, jak i wnikliwe studia przypadków, będące wynikiem indywidualnych poszukiwań i projektów autorów i autorek. Wykorzystanie różnorodnego materiału badawczego pozwala odstąpić rozmaite, mniej lub bardziej ukryte formy obecności chłopskości

w polskiej literaturze i kulturze, a szeroki zakres tematyczny i metodologiczny publikacji sprawia, że nie tylko odzwierciedla ona kluczowe punkty zapalne współczesnych dyskusji o chłopskości, lecz także wytycza nowe kierunki badań. Szkoda jedynie, że w *Chłopskiej (nie)pamięci* zaledwie kontekstowo przywołane zostały ujęcia chłopskości w historycznych i współczesnych praktykach artystycznych, dramaturgicznych i muzealnych – prezentowana monografia zawiera jednak więcej niż podstawowe spektrum propozycji postaw, narzędzi i perspektyw metodologicznych pozwalających interesująco badać te przejawy chłopskości w polskiej kulturze przyszłym badaczom i badaczkom.